

ז'וזה סאראמאגו

כמה הוכחות לקיומו הממשי של הרברט קויין

כולנו מכירים את הציור של מאגריט, בו מוצג תפוח ובה־בעת נאמר לנו: "זה לא תפוח". הציור צודק: מה שמאגריט יצר אינו תפוח, אלא דימוי של תפוח, ייצוג שלו. ואף על פי כן, ולמרות הראייה הסותרת והצהרותיו של הצייר, כאשר אנו מביטים בתמונה, או מזכירים אותה, אנו ממשיכים לומר: "זה תפוח". כמו מאגריט, גם אני רואה לנכון להזהירכם ברגע זה ולומר כי זו אינה הרצאה. ואולם, לא אתפלא אם אחד מכם, שהריטואל של אירועים ספרותיים כאלה הטביע בו את חותמו בחומרה יתירה, יאמר בסוף למי שיושב לידו: "זו היתה הרצאה". אני מקווה שלאיש יהיה האומץ לענות לו: "זו לא היתה הרצאה, זה היה דימוי של הרצאה".

קראתי תיגר על ספקנותכם, שבהחלט יש לה על מה להתבסס, ונתתי למה שאינו הרצאה את השם "כמה הוכחות לקיומו הממשי של הרברט קויין". בהתאם למה שחורחה לואיס בורחס איפשר לנו לדעת בעניין זה, אין בהיותו של הרברט קויין מחברם של ספרים אחדים משום הוכחה מספקת לקיומו כאדם. ובאמת, האם מישהו ראה תמונה של קויין? דוגמה של כתב היד שלו? את טביעות אצבעותיו? את דרכונו? איזה ערך ב"לארוס" או באנציקלופדיה בריטניקה? מכתב אהבה שכתב או קיבל? לא, איש לא ראה, איש לא קרא, ולפיכך דומה שבורחס צודק, הרברט קויין לא היה קיים ממש, והכל לא היה אלא משחק. אבל איך ייתכן שכל זה היה רק משחק, אם בורחס עצמו טוען שהוא קרא את הספרים האלה, וביניהם ספר ששמו *The God of the Labyrinth*? ולא זו בלבד שהצהיר כי קרא אותו, אלא אף מסר לנו פרטים מדויקים על העלילה הבלשית המסופרת בו... נוסף על כך, דומני כי קשה להעלות על הדעת שמישהו ישחית את זמנו בהכרזות על אי־קיומו של אדם ובד־בבד ימסור לנו מידע, למשל, על מקום פטירתו של אותו אדם. לפי דברי בורחס, הסופר הרברט קויין מת בעיר ושמה רוסקומון, אך אינו אומר לנו באיזו רוסקומון מדובר. וכי ייתכן שבורחס לא ידע כי יש בעולם לפחות שני מקומות הנושאים את השם הזה, אחד באירלנד

ואחד בארצות הברית? בהתחשב בכך שרק בשני עיתונים – *The Times* ו-*The Spectator* – שניהם אנגליים, התפרסמו מאמרים לרגל מותו של קויין, אנו נוטים להאמין שרוסקומון הנ"ל היא באירלנד. ובכל זאת, אם רק נזכור את המספר העצום של אירים החיים בארצות הברית, יהיה עלינו לקבל גם את ההשערה כי הרברט קויין האירי היגר לארצות הברית והשתקע שם. יאמרו לי ששום עיתון בצפון אמריקה לא כתב על יצירתו ועל חייו, אבל ההשמטה הזאת, כפי שכבר למדנו מהניסיון, אינה מוכיחה דבר...

כיוון שאנו מסתבכים בשלל סתירות חמורות ותועים במבוכ שכל הנראה אין לו מוצא, יהיה לנו נוח יותר לוותר על העיון ב-*Examen de la Obra de Herbert Quain*¹ ולקבל שחורחה לואיס בורחס המציא את הרברט קויין האירי כשם שהמציא את פִּיר מְנָאר הצרפתי. אבל בכל זאת לא נרפה כל-כך מהר. המצאתו של פִּיר מְנָאר, שלקיומו הממשי באמת אין לנו הוכחות, התרחשה בשנת 1939, וזמן קצר לאחר מכן, ב-1941, אירע מה שלפי אותה שורת היגיון נוכל לכנות "המצאתו של הרברט קויין". אלא שבניגוד לִמְנָאר, מחברו של *The God of the Labyrinth* באמת היה קיים. אמנם לא נמצאו מכתבי אהבה, גם לא תצלומים, גם לא טביעות אצבעות, גם לא דוגמאות של כתב היד, אבל יש הוכחות מוצקות, הן אובייקטיביות והן סובייקטיביות, לכך ששהה בעולם ובאמת היה סופר, כפי שאוכיח להלן.

בשלהי שנת 1935, כלומר שנתיים לאחר פרסומו של *The God of the Labyrinth*, נכלל עותק אחד של הספר הזה, עותק אחד לפחות, בספרייה של ספינה אנגלית ששמה Highland Brigade. ואת העותק הזה הפקיע מרשותו של הספרן ריקארדו רֵיש, משורר פורטוגזי שעלה לספינה בריו דה ז'נרו, ולמרבה הפלא גם עליו אמרו שנים רבות שאינו קיים. הרי אין צורך ללמוד לוגיקה אינטואיציוניסטית כדי להבין ששתי טענות סותרות אינן יכולות להיות, שתיהן, שקריות. איך מחילים את העניין על ריקארדו רֵיש והרברט קויין, ומקבלים, אף כי תוך כדי אימוץ פרדוקס, שאם אחד מהם אותנטי יכול גם האחר להיות אותנטי? חוץ מזה, יש הוכחה ניצחת, הלא היא הספר. כאשר ירד המשורר ריקארדו רֵיש מהספינה בליסבון, הוא שכח להחזיר את *The God of the Labyrinth* לספרייה. דברים כאלה קורים תמיד, אנחנו שוכחים להחזיר ספרים... ורק כשכבר היה בבית המלון, כשפתח את המזוודות, נתקל ריש ב-*The God*. נאמר

1 ספרדית: "עיון ביצירתו של הרברט קויין", בתוך: חורחה לואיס בורחס, בדיננות, תרגום יורם ברונובסקי, הספרייה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה, 1998

אפוא שקיומו החומרי של הספר מוכח בעליל, ראשית, כיוון שריקארדו ריש מצא אותו בספרייה של הספינה, ושנית, כיוון שלקח אותו למלון. עלי לומר שריקארדו ריש לא הצליח לסיים את קריאת *The God of the Labyrinth* אף שניסה לעשות זאת פעם אחר פעם. וזאת הסיבה שבגללה נבצר ממני להכיר את תוכנה של היצירה הרבה מעבר למעט-שבמעט אותו מסר לנו בורחס...

האירועים האקראיים בחיים הם ממשות, די שנקדיש להם תשומת לב מזערית ונבין כי בני האדם והדברים קשורים כולם אלה לאלה, אבל לרוע המזל, לא תמיד אנו יודעים היכן החוט המקשר ביניהם, ולפעמים הוא בידינו, ואנו מבחינים בכך רק מאוחר מדי. אותי מפתיע מאוד שבורחס לא כתב, למשל, את שנת מותו של ריקארדו ריש.² אין ספק שבורחס ידע כי המשורר הפורטוגזי היה רופא וכי היה מלוכני שהיגר לברזיל בשנת 1919, ובשנת 1935, לאחר שקיבל את הידיעה על מותו של פרנאנדו פסואה, חזר לליסבון. מן המעט הזה נברא הרומן. ואם בורחס היה מסוגל להמציא את פיר מנאר ואת הרברט קויין, ברור שהענקת חיים לריקארדו ריש יכלה להיות בשבילו משחק ילדים. ואולי לא עשה זאת דווקא משום שזה כל-כך קל...

נעבור עכשיו, בפרוטרוט, להוכחות הנוספות לקיומו הממשי של קויין. נראה מה אומר לנו שנת מותו של ריקארדו ריש:

הוא השאיר את החלון פתוח, הלך לפתוח את השני, ובלי המקטורן, מרוענן, מלא און פתאומי, החל לפרוק את המזוודות, בפחות ממחצית השעה רוקן אותו, העביר את תוכנו אל הרהיטים, אל מגירות השידה, את הנעליים אל מגירת הנעליים, את החליפות אל הקולבים שבארון, את תיק הרופאים השחור לפינה חשוכה של הארון, ואת הספרים הניח על מדף, את המעטים שהביא עמו, כמה קלאסיים בלטינית, שלא נהג עוד לקרוא בהם בקביעות, כמה משוררים אנגלים מקומטים מרוב עלעול, שלושה או ארבעה מחברים ברזילאים, פחות מעשרה פורטוגזים, וביניהם מצא עכשיו ספר שהיה שייך לספרייה ה-*Highland Brigade*, הוא שכח להחזיר אותו לפני שירד מהספינה. בשעה זו, אם הספרן האירי שם לב לחסרונו, מן הסתם הוא מטיח האשמות כבדות וחמורות לעבר המולדת הלוזיטנית, ארץ של עבדים וגנבים, כפי שאמר פעם בירון ויאמר או'ברין, לסכסוכים זעירים מעין אלה, סכסוכים מקומיים, יש בדרך כלל השלכות מרחיקות לכת ועולמיות, אבל אני חף מפשע, אני נשבע, פשוט שכחתי, זה הכל. הוא הניח את הספר על ארון-הלילה, מתוך כוונה לגמור לקרוא אותו באחד הימים הבאים, כשיתחשק לו, *The God of the Labyrinth* שם הספר, ומחברו הרברט קויין, אירי אף הוא, וזה צירוף

2 ז'וזה סארמאגו, שנת מותו של ריקארדו ריש, תרגום: מרים טבעון, הספרייה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה, 1996

מקרים שאינו מיוחד במינו, אבל השם כן, בהחלט מיוחד במינו, שכן, בלי טעות גדולה מדי בהגייה אפשר לקרוא את קויין כ-Quem³, כך, Quain, מי, סופר שכבר אינו בלתי מוכר, כי מישוהו גילה אותו על ה-Highland Brigade, ואם היה שם רק עותק יחיד, ועכשיו אפילו לא זה, יש סיבה כפולה ומכופלת לשאלה, מי. שיעמום ההפלגה, וההבטחה שנרמזה בשם הספר, משכו אותו, מבוך עם אֵל, איזה אֵל זה יכול להיות, איזה מבוך זה יכול להיות, איזה אֵל של מבוך, אבל בסוף זה היה סתם רומאן בלשי, סיפור שגרתי על רצח וחקירה, הפושע, הקורבן, ואולי בסדר הפוך, אולי הקורבן קודם לפושע, ולבסוף הבלש, שלושתם שותפים למוות, ואם לומר את האמת, לעניות דעתי קורא הרומאנים הבלשיים הוא השורר הממשי היחיד מן הסיפור שקרא, ואולי כל קורא קורא כל סיפור שלא יהיה כשורר היחיד הממשי.

ובהמשך, ריקארדו ריש הולך לישון:

הוא נכנס למיטה, פתח את הספר שהיה למראשותיו, של הרברט קויין, העביר את עיניו על פני שני עמודים בלי להקדיש תשומת-לב רבה למשמעות הדברים שהוא קורא, היה דומה שנמצאו שלוש סיבות לפשע, וכל אחת די בה להרשיע את החשוד שאליו התמקדו כולן, אבל החשוד הזה, שהשתמש בזכותו ומילא את חובתו בשיתוף-הפעולה עם החוק, העלה סברה שהסיבה האמיתית, אם באמת הוא הפושע, יכולה להיות סיבה רביעית, או חמישית, או שישית, שכולן מספיקות גם הן, ושההסבר לפשע, למניעיו, נמצא אולי, רק אולי, בנקודת המפגש בין הסיבות האלה, בפעולתן ההדדית, בהשפעתו של כל צירוף על שאר הצירופים ועל הכלל, בביטול או בהחלפה של ההשפעות בהשפעות אחרות, האפשריות מעבר לאקראי, וכיצד יגיעו לתוצאה הסופית, המוות, ובכל-זאת צריך היה לברר גם מה חלקו של הקורבן באחריות, כלומר, אם צריך או לא צריך להביא זאת בחשבון, מטעמי מוסר וחוק, בתור סיבה שביעית, ואולי, אבל רק אולי, סיבה מכרעת. הוא חש מאושש, הבקבוק החם חימם את רגליו, מוחו פעל בלי קשר מודע עם החוץ, שיממון הקריאה הכביד את עפעפיו. הוא עצם לכמה שניות את עיניו, וכשפקח אותן ישב פרנאנדו פסואה למרגלות המיטה, כאילו בא לבקר חולה, באותה הבעה מהורהרת שהותיר בכמה דיוקנאות, ידיו שלובות על ירכו הימנית, ראשו שמוט קלות קדימה, חיוור.

מכרסם בי איזה ספק, איני יודע אם זה מה שבורחס כתב, או שאני העתקתי את זה. על כל פנים, ברור שהמשחק הזה דומה להמצאות של בורחס, יותר משהוא דומה למשהו מבית היוצר שלי. וכבר עכשיו, לפני שאני שוכח, אני מודיע שפרנאנדו פסואה לא הופיע עטוף בסדין לבן, ולא חדר מבעד לקירות, הוא

דופק על הדלת ככל בן תמותה ונכנס, גם כשלא פותחים לו.
לאחר עוד מפגש עם פרנאנדרו פסואה,

הוא הדליק את האור, פתח את 'אלוהי המבוך', קרא עמודי-וחצי, שם לב שמדובר בשני שחמטאים, אבל לא הצליח להחליט אם הם משחקים או משוחחים, האותיות ניטשטשו לנגד עיניו,

מאוחר יותר שב לקריאה. הוא התיישב על הכיסא שישב עליו פרנאנדרו פסואה, כיסה את ברכיו באחת השמיכות של המיטה והחל לקרוא שוב מהעמוד הראשון:

הגופה שמצא שחקן השחמט הראשון תפסה, בזרועות פשוטות לצדדים, את המשבצות של חיילי המלך והמלכה, ואת שתי המשבצות הסמוכות, בכיוון של שדה היריב.

עלי לציין כי המלים שקראתי זה עתה אינן מוזכרות אצל חורחה לואיס בורחס ב-*Examen de la Obra de Herbert Quain*, אלא אפשר לקרוא אותן בשנת מותו של ריקארדו ריש, וזו עוד הוכחה לקיומו של *The God of the Labyrinth*, ולפיכך של מחברו. כלומר, בזכות קריאתו של ריש את הספר הזה, נודע לנו עוד משהו על תוכנו של הרומן של קויין. אני ממשיך:

הוא המשיך לקרוא, אבל, עוד לפני שהגיע לנקודה שבה השאיר את הסיפור, התחיל להרגיש מנומנם. הוא נכנס למיטה, קרא עוד שני עמודים במאמץ, נרדם בהתחלת פיסקה חדשה, בין המהלך השלושים-ושבעה והשלושים-ושמונה, כשהשחקן השני תהה על גורל הרץ.

מן הסתם הבחנתם שכל מעייני עד כה היו נתונים להצגת ההוכחות לקיומו הממשי של הרברט קויין ולביסוסן, ולשם השגת מטרה זו השתמשתי ברומן שיצא לאור בשנת 1984 וכותרתו שנת מותו של ריקארדו ריש. הגיע אפוא הזמן שאתפנה לעסוק באיזה ספק שעלול היה להתעורר בלבכם, לא בדבר קיומו הממשי של הרברט קויין, אלא של ריקארדו ריש. ולא עשיתי זאת עד כה מתוך צניעות, כי לא היה לי נעים להציג עובדות ונסיבות מחיי האישיים במסכת הוכחות שחייבת לכבד, לפחות, את גבולותיה של סבירות ספרותית. על אף החשש שלא תצליחו לכבוש את הפקפוק, אני מסתכן בקריאת קטע מתוך שנת מותו של ריקארדו ריש שמתוארת בו אפיזודה מנסיעתו של ריש לפאטימה כדי לפגוש בחורה שחשב כי הוא מאוהב בה. הרי הקטע:

בתחנת מאטו דה מיראנדה, אף כי איש לא עלה כאן, היה עיכוב, התנשמות המכונה נשמעה רחוקה, שם בעיקול, אבל שלוה גדולה היתה נסוכה על כרמי הזיתים. ריקארדו ריש הנמיך את הזוגית והביט החוצה. אשה קשישה, יחפה, לכושה בגדים כהים, חיבקה נער רזה כבן שלוש-עשרה, היא אמרה, ילדי היקר, שניהם חיכו שהרכבת תצא שוב לדרכה כדי שיוכלו לחצות את המסילה, אלה לא נסעו לפאטימה, הזקנה באה לפגוש את נכדה שחי בליסבון, הפנייה אליו כאל ילדה היתה רק סימן לאהבה, שאין, כך אומרים המבינים ברגשות, רגש נעלה ממנה.

ובכן, אף כי תתקשו להאמין, אותו נער בן שלוש-עשרה, שירד מהרכבת בתחנת מאטו דה מיראנדה בשנת 1936, הייתי אני. נכון שהיום, כעבור שנים כה רבות, לא אוכל לזכור אם איש שנראה כמו רופא ומשורר הביט לעברי כשחיבקתי את סבתי, אבל אם ריקארדו ריש טוען שהוא ראה אותי מחלון הרכבת, מי אני שארהיב עוז לומר היפוכו של דבר? לו אני הייתי במקום שריקארדו ריש אומר כי ראה אותי, פירוש הדבר יכול להיות אך ורק שריקארדו ריש אכן היה קיים, היות שאני אכן הייתי שם באותו יום. אלא אם נוסף על הספקות בדבר קיומם של קניין וריש נתחיל להטיל ספק גם בדבר קיומי שלי. אני מקווה שלא תאלצו אותי להציג הוכחות לכך... על כל פנים, דומני שהוכחתי בעליל שיש, או לפחות היה כשהייתי בן שלוש-עשרה, קשר ישיר וכמעט אורגני בין בורחס, הרברט קניין, ריקארדו ריש ובני.

זאת ועוד. מגיע רגע שבו ריקארדו ריש מתלבט אם עליו להישאר בליסבון, או לחזור לריו דה ז'אנירו. לא ציינתי עד כה שלריקארדו ריש יש קשר אינטימי שהוא גופני יותר משהוא רגשי, וזה לא צריך להפתיע אתכם, עם חדרנית בבית המלון שהוא מתאכסן בו. חולשות בשרים... קוראים לה לידיה, וכידוע לכם, זה שמה של אחת הבריות הערטילאיות ששימשו לריש כמוזות וכעילות לכתיבה ברבות מן האודות שלו. מידע זה היה חיוני להבנת הקטע הבא:

ואפילו יוכל להעסיק את לידיה כפקידה, שתקבל את החולים, לידיה אינטליגנטית, לא ביישנית, בעלת תושייה, בתוך זמן קצר תהיה מסוגלת לעשות את העבודה, ואחרי תקופת לימוד קצרה תפסיק לעשות שגיאות כתיב, תיפטר מחייה כחדרנית. אבל זה אפילו אינו חלום, סתם הזיה בהקיץ של מי שיכול להרשות לעצמו להרהר בניחותא, ריקארדו ריש לא ילך לחפש עבודה, הדבר הטוב ביותר שעליו לעשות הוא לחזור לברזיל, להפליג ב-Highland Brigade בהפלגתה הקרובה, להחזיר בחשאי את 'אלוהי המבוך' לבעליו החוקיים, או'ברן לעולם לא ידע איך הספר הזה שנעלם שב והופיע.

אז פורצת מלחמת האזרחים בספרד. ללידיה יש אח, והאח הזה הוא מלח ופעיל

פוליטי שמאלני, וקומוניסט, נאמר, כדי לא לכתח דבר. היא עצמה, מתוך אינטואיציה של אדם עני ולא דווקא מתוך הכרה של אדם משכיל, שותפה לדעותיו של דניאל, זה שמו של אחיה. לידיה מספרת לריקארדו ריש על טבח של אלפיים איש שעשה צבאו של פראנקו בזירת השוורים בבאדאחוס:

לידיה אינה בוכה עוד, היא אומרת, אלפיים נהרגו, ועיניה יבשות, אבל שפתיה רועדות, לחייה להבות. ריקארדו ריש ניגש לנחמה, לאחוז בידה, נזכור כי זו היתה התנועה הראשונה שעשה כלפיה, אבל היא מתחמקת, ואינה עושה זאת מתוך טינה, אלא רק מפני שהיום היא לא יכולה לסבול אותה. אחר כך, במטבח, בעודה מדיחה את הכלים המלוכלכים שהצטברו, דמעותיה פורצות, בפעם הראשונה היא שואלת את עצמה מה היא באה לעשות בבית הזה, להיות המשרתת אל האדון הדוקטור, עוזרת הבית, אבל לא חברתו לחיים, כי בחברות יש שוויון, והם אינם שווים, והיא אינה יודעת אם היא בוכה על המתים בבאדאחוס, או על מותה שלה, ההרגשה שהיא לא-כלום. שם בפנים, בחדר העבודה, ריקארדו ריש אינו חושד כלל במתרחש. כדי לא לחשוב על אלפיים הגויות, וזה באמת הרבה, אם לידיה אומרת את האמת, שב ופתח את 'אלוהי המבוך', הוא עמד לקרוא החל מהסימן שהשאיר, אבל לא מצא משמעות שתתחבר אל המלים, אז הבין שאינו זוכר מה כתוב בספר עד כאן, והוא חזר לעמוד הראשון, והתחיל, הגופה שמצא שחקן השחמט הראשון תפסה, בזרועות פשוטות לצדדים, את המשבצות של חיילי המלך והמלכה, ואת שתי המשבצות הסמוכות בכיוון של שדה היריב, וכשהגיע לנקודה זו שב וניתק מן הקריאה, הוא ראה את הלוח, מישור נטוש, בזרועות פשוטות לצדדים, מה צעיר היה, ואחר כך מעגל משיק בתוך ריבוע עצום, זירה מכוסה גופות שנראו צלובות על פני האדמה, והלב הקדוש של ישו עבר מגופה לגופה ווידא שאין עוד פצועים. כשלידיה, לאחר שסיימה את עבודת משק הבית, נכנסה לחדר העבודה, היה הספר סגור על ברכיו של ריקארדו ריש. הוא נראה ישן. כשהוא חשוף כך, הוא אדם כמעט זקן. היא הביטה בו כאילו היה אדם זר, אחר כך, בלי להקים רעש, יצאה. היא הולכת וחושבת, יותר אני לא חוזרת, אבל לא היתה כל-כך בטוחה.

עכשיו תתריסו: "יפה מאוד. נוכח ההוכחות שהוצגו, אנחנו מקבלים שהרברט קוויין באמת היה קיים. אבל עדיין חסרה ההוכחה הסופית. האם מר ז'וזה סאראמאגו יודע היכן הספר שהוא כתב?" יש לי תשובה לשאלה הזאת. ראשית, אני מזכיר שידוע לנו על קיומם של שני עותקים בלבד של *The God of the Labyrinth*: זה שבורחס קרא וזה שריקארדו ריש לקח מספריית ה-*Highland Brigade*. על הראשון אי-אפשר לדרוש ממני דין וחשבון. עד כמה שידוע, לא מצאו אותו בספרייתו של חורחה לואיס בורחס. ואשר לעותק השני, אני יכול לספר לכם מה קרה לו:

הם היו בחדר השינה, פרנאנדו פסואה ישב על המיטה, ריקארדו ריש על הכיסא. הלילה ירד כליל. כך עברה מחצית השעה, צלצול אורלוגין נשמע בקומה העליונה, מוזר, חשב ריקארדו ריש, לא זכרתי את השעון הזה, או ששכחתי אותו אחרי ששמעתי אותו בפעם הראשונה. ידיו של פרנאנדו פסואה היו על ברכיו, האצבעות שלובות, ראשו מורכן. בלי לזוז, אמר, באתי לומר לך שלא נשוב להתראות, מדוע, כי זמני תם, אתה זוכר שאמרתי לך שנשארו לי רק כמה חודשים, אני זוכר, אז זהו זה, הם הגיעו לקצם. ריקארדו ריש הירק את הקשר בעניבתו, קם, לבש את המקטורן. הוא ניגש לארון-הלילה לקחת את 'אלוהי המבוך', תחב אותו לכיתשחיו, אז בוא נלך, אמר, לאן אתה הולך, איתך, אתה צריך להישאר כאן, לחכות ללידיה, אני יודע שאני צריך, אתה צריך לנחם אותה בצערה על ששכלה את אחיה, אני יכול לעזור לה, והספר הזה, בשביל מה הוא, למרות הזמן שהיה לי, לא הצלחתי לקרוא אותו, לא יהיה לך זמן, יהיה לי הרבה מאוד זמן, אתה טועה, הקריאה היא התכונה הראשונה שמאבדים, כבר שכחתי. ריקארדו ריש פתח את הספר, ראה כמה סימנים לא מובנים, כמה קווים שחורים, דף מלוכלך, כבר קשה לי לקרוא, אמר, אבל בכל-זאת אקח אותו, לשם מה, כך אשחרר את העולם מתעלומה אחת.

דומני כי הצגתי די הוכחות לקיומו הממשי של הרברט קניין. חסרה לי ההוכחה החומרית שתגרום לנו להכיר בכך שקניין היה סופר, הלא היא ספר ששמו *The God of the Labyrinth*. צר לי על קוצר ידי. וצר לי גם שכבר מאוחר מדי לקרוא לכינוס הזה את העדים הראויים ביותר: ריקארדו ריש וחורחה לואיס בורחס.

הרשו לי עוד הערה אחרונה. העובדה שאין עליה עוררין, שספרו של קניין היה ברשותו של ריקארדו ריש העניקה לי את הסמכות לבוא לבואנוס איירס ולהשתתף בדיון על המחבר של *Ficciones*⁴. אני מניח כי הוכח גם שלא היה בידי בורחס מידע שלם על סופר שהוא מניח כי הוא רק דימיין אותו ועל ספר שייחס לו. כאשר הטרוניםמים, פסאודונימים ודומיהם מתחילים להיות חיים משלהם, עלינו לצפות לכל דבר, בעיקר למה שנראה כבלתי אפשרי. העיר בואנוס איירס, שהדעות בה חלוקות בין הכבוד שהיא חבה למה שבורחס כתב על קניין ובין עדותו המכרעת של ריקארדו ריש, לא תדע ברגע זה מה לחשוב. הבה ניתן לזמן זמן, נחכה שהרוחות יירגעו. האמת סופה לנצח.

מפורטוגזית מרים טבעון